

РЕЛІГІЙНА ПРАВОСЛАВНА ОСВІТА В КРЕМЕНЕЦЬКОМУ ПОВІТІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ ст.

У статті автор проаналізувала розвиток релігійної освіти на Кременеччині у міжвоєнний період ХХ ст. в контексті суспільно-політичних і педагогічних передумов того часу. Розкрито зміст, особливості релігійної освіти. На конкретних прикладах прослідковано функціонування Духовної православної семінарії в м. Кременці у міжвоєнний період ХХ ст.

Окреслено просвітницьку та наукову роботу окремих представників волинського духовенства. Осмислено місце та роль релігійної освіти у житті українського народу, що сприятиме ширшому використанні її виховного потенціалу для плекання підростаючого покоління.

Ключові слова: релігійна освіта, інтелігенція, православ'я, навчально-виховний процес, Волинь, семінарія, Кременецький повіт.

In this article the author analyzed the development of religious education in Kremenets region during the interwar period of XX century in the context of sociopolitical and pedagogical prerequisites of that time. The article reveals the content and peculiarities of religious education. The functioning of Orthodox Theological Seminary in Kremenets is observed on concrete examples.

The author outlined educational and scientific work of individual representatives of the Volyn clergy. The researcher examined the place and role of religious education in the life of the Ukrainian people, to facilitate wider use of the educational potential for nurturing the younger generation.

Key words: religious education, intellectuals, Orthodox, educational process, Volyn', seminary, Kremenets district.

Релігійна освіта й виховання є дієвим засобом формування духовності особистості. У ХХІ ст. релігійні конфесії, що функціонують у європейських країнах, створили потужну систему релігійної освіти. Вони активно співпрацюють з державними навчальними закладами. Демократизація нашого суспільства відкрила сприятливі можливості для виховної роботи священиків і випускників духовних навчальних закладів. Відповідно вивчення досвіду функціонування духовних навчальних закладів, розвитку та структури релігійної освіти у Кременецькому повіті Волинського воєводства у міжвоєнний період ХХ ст., дозволить використовувати практичний матеріал для залучення молоді до загальнолюдських і християнських цінностей. Актуальність проблеми дослідження зумовлена також необхідністю вивчення історичного досвіду розвитку релігійної освіти у зв'язку з посиленням інтересу до релігії у сучасному суспільстві.

Проведений аналіз літературних та історичних джерел засвідчує, що проблема релігійної освіти в Кременецькому повіті висвітлена частково. Значну наукову цінність мають праці М. Теодоровича [23], М. Тучемського [25], В. Рожка [20], Г. Чернихівського [26]. Питання розвитку релігійної освіти, загалом Волині у ХІХ-початку ХХ ст., було розглянуто у дисертаційному дослідженні О. Костюк [15].

Метою наукової розвідки є висвітлення організаційно-педагогічних засад релігійної освіти у Кременецькому повіті в контексті суспільно-політичних реалій міжвоєнного періоду ХХ ст.

У досліджуваний період на території Кременецького повіту, який входив до складу Волинського воєводства Другої Речі Посполитої, діяли дві основні церкви – Автокефальна Православна церква в Польщі і римо-католицька, до речі, саме остання мала повну підтримку влади. У православної церкви становище було набагато складнішим. У цей час літургії і надалі відправлялися церковнослов'янською мовою, а проповіді виголошувалися російською. Російськомовною залишалася вся церковна література. Ситуація була складною, наприклад, за даними перепису 1931 р. у Кременецькому повіті проживало 243.032 чоловік, серед них православних – 184.517 чол. [3, с. 739]. У 1920–30-х рр. у церковному житті Західної Волині мали місце такі процеси як здобуття автокефалії, піднесення національної свідомості духовенства, дерусифікація церкви, ревіндикації тощо.

Релігійна освіта в повіті, насамперед, реалізовувалась через священицькі родини, викладання Закону Божого у школах, через функціонування Духовної семінарії, через вихід часопису «Церква і нарід» і діяльність Товариства ім. Петра Могили.

Насамперед, зазначимо, що релігійну освіту та виховання діти отримували у родині. Спробуємо показати це на прикладі діяльності родини Шумовських. Патріарх родини – Федір Миколайович Шумовський – священик із шляхетного роду та священицької родини, 55 літ відслужив на благо рідної Волині і був одночасно вчителем, лікарем, громадським діячем, взірцевим батьком і вихователем як власної, так і парафіяльної сім'ї. Федір Шумовський отримав усі священицькі нагороди, в тому числі і митру. Його діти, розкидані по всьому світу, зуміли вижити на чужині та зробити свій внесок у розвиток духовності, історії, культури. Кошти вкладали в книги, літописи, хроніки й вірили, що наступить пора, коли це буде потрібне українському народові [21, с. 98]. Під час Першої світової війни родина (мати з дітьми) виїхала вглиб Росії, потім деякий час жили поблизу Харкова. Проте отець Федір категорично відмовився залишити напризволяще свою парафію і родинне «гніздо», оскільки відчував, що найбільше в такий час воєнного лихоліття він потрібен своїм прихожанам [21, с. 101]. Це був гідний приклад для наслідування дітьми. Аналізуючи долю кожного з дітей цієї великої священицької родини, можна стверджувати, що вони «розкидані» по світу, своїми діями прославляли свою знедолену Батьківщину та свій багатостраждальний народ.

Питанням викладання Закону Божого займалась Духовна Консисторія у м. Кременці. Зокрема, саме вона втілювала на практиці постанову Священного Синоду святої Автокефальної Православної Церкви в Польщі від 30.07.1928 р. про те, що встановлено кваліфікації для православних законовчителів шкіл. Насамперед, право викладати мали ті, хто закінчив богословський відділ Варшавського університету, Державну духовну семінарію в м. Вільно чи м. Кременці [7, арк. 9]. Також Духовна Консисторія нагадувала благочинним єпархії їх обов'язок, що під час візитації парафій необхідно перевіряти в школах якість викладання Закону Божого [7, арк. 17]. Лише Консисторія своїм рішенням надавала право духовним особам викладати Закон Божий [8, арк. 56]. Зауважимо, що при Волинському єпархіальному зібранні, що збиралось у Почаївській Свято-Успенській лаврі було обрано шкільну комісію на чолі з О. В. Турневичем, яка займалась проблемами релігійної освіти [9, арк. 4].

Під час візитації школи благочинний повинен був зазначити такі дані: вказати день перевірки, кількість православних учнів в кожному класі згідно з журналом, та також кількість у день відвідування ним закладу; кількість запланованих тижневих годин для Закону Божого, скільки подано заоновчителем лекцій, відповідно до записів у журналі, що пройдено учнями і чи відповідають знання дітей шкільній програмі. Зверталась увага й на те, які недоліки помічено у справі заоновчителства та яка їх причина. Вивчалось питання: «Як ставиться заоновчитель до виконання своїх обов'язків, також чи є підручники із Закону Божого?» Звісно, таке комплексне вивчення проблеми, давало чітку картину викладання Закону Божого. Дослідження показувало, що професійний рівень учителів був різним і кваліфікація педагогів залежала від навчального закладу та етапів становлення і розвитку релігійної освіти.

По закінченні візитації обов'язково необхідно було скликати конференцію всіх заоновчителів округи для обговорення підсумків перевірки стану викладання предмету [10, арк. 30]. Отже, проблемі релігійної освіти приділялася належна увага з боку керівництва Духовної Консисторії. Зазначимо, що Закон Божий викладався у кожному класі по 2 години в тиждень [10, арк. 52].

Для самих священників проводились спеціальні заоновчительські курси [11, арк. 31]. Також для духовенства були надані «Інструкції для парафіяльного духовенства в ділі організації відвідування шкільною молоддю богослужінь». Зокрема, у цих вказівках підкреслювалося, що під час викладання Закону Божого кожен парафіяльний священник зобов'язаний розвивати в дітей любов до храму Божого [11, арк. 52].

Цікавим є той факт, що Волинська Духовна консисторія була власницею шкіл, наприклад, на Перелісках у м. Кременець, навчальний заклад також підпорядковувався шкільному інспекторату [13, арк. 25]. Таким чином, священник – заоновчитель-підзвітний був як єпархіальному керівництву, так і шкільному інспектору. Був випадок, коли Духовна консисторія призначила завідуючим школою на Перелісках (околиця Кременця) протоієрея Г. Боришкевича, проте Кураторіум навчального округу не погодився на це призначення у зв'язку з тим, що у нього немає необхідної кваліфікації вчителя початкової школи [13, арк. 5].

Волинське єпархіальне зібрання займалося питаннями релігійної освіти, на його засідання запрошувалися делегати духовних шкіл. Так, від Духовної семінарії в м. Кременці – Л. Данилевич, від Кременецької хлоп'ячої школи – Н. Яцьківський, від Кременецької дівочої школи – М. Булгаков. Окремо було запрошено професора В. Біднова [12, арк. 23]. У ході засідання Волинського єпархіального зібрання 03.10.1921 р. у Почаївській Лаврі відбулося засідання 4-х секцій, зокрема, секції по справах духовної освіти (головував – М. Черкавський, заступник – В. Біднов та секретар – В. Яцьківський) [12, арк. 35]. Була прийнята резолюція про те, щоб звертатись до польського уряду з проханням дозволити, де необхідно відкривати церковні початкові школи. Підкреслимо й те, що на засіданні було наголошено: «духовенство справою народної освіти повинно ближче цікавитися, священники мають впливати на те, щоб у парафіях школи були національні»... [12, арк. 52]. Ця рекомендація була надана не випадково. У зв'язку з початком українізації православної церкви важливим було виховання національно свідомих душпасторів, цим зайнялась Духовна семінарія у Кременці. У семінарії з кожним роком укріплювався український національний дух [1, с. 16]. З'ясовано, що сукупність і характер дисциплін, які викладались у

цьому навчальному закладі, створювали інтелектуальну та духовну атмосферу, що сприяла розвитку особистості.

Важливо врахувати те, що приходили навчатись у семінарію діти з простих сімей, так «на навчання у семінарію прибувало все більше дітей селян, міщан та ремісників» [1, с. 17]. Вони потім пропагували для народу національну ідею.

Перші кроки для українзації Духовної семінарії в Кременці на початку 20-х років ХХ ст. здійснював професор Василь Біднов. Він лише рік викладав історію релігії та церкви у Кременецькій духовній семінарії з 1920 по 1921 р. В. Біднов у 1921 р. був одним із організаторів з'їзду в Почаєві, який висловився за впровадження у богослужінні української мови [21, с. 138]. Серед відомих діячів семінарії, які були прихильниками українзації, був Филімон Кульчинський. Він не лише закінчив Волинську духовну семінарію, але й Київську духовну академію з дипломом кандидата богослов'я. З 1927 р. до 1939 р. Филімон Устинович працював професором духовної семінарії у Кременці. У семінарії він викладав українську мову і літературу та історію церкви. Він був добрим наставником молоді. Організовував академії на вшанування Тараса Шевченка, проводив екскурсії по краю для семінаристів [21, с. 142].

Духовна семінарія у Кременці з 1927 р. була прийнята на державне утримання і наділена правами державних середніх шкіл. Тобто, кожен випускник закладу мав право вступу до будь-якого університету Польщі. Вчилася тут у середньому близько 200 учнів. Наприклад, у 1930/1931 навчальному році нараховувалось 343 вихованці [6, арк. 54].

Проте вже у березні 1932 р. Міністерство ісповідань і освіти польського уряду оголосило про реформу системи шкільної освіти в державі. Зміни торкалися і Кременецької духовної семінарії. На її місці планували створити трирічний богословський ліцей, до якого кандидати у священники вступали б після закінчення чотирирічних загальноосвітніх гімназій [17, с. 118]. Однак на нараді під головуванням митрополита Діонісія, у квітні 1933 р., за участю інспектора семінарії С. Міляшкевича та в.о. ректора Віленської семінарії прот. М. Тучемського з'явився новий проект, який передбачав створення богословського ліцею у Варшаві. У 1938–1939 шкільному році відкрився Православний богословський ліцей у Варшаві. Викладання у ліцеї здійснювалося польською мовою і лише передбачалось дві години на тиждень для рідного слова. До ліцею після іспитів поступило 12 учнів [17, с. 780]. З середини 1930-х років Кременецька духовна семінарія здійснювала лише випуски студентів, поповнення не набирали. Стан поступової ліквідації семінарії тривав до приходу радянської влади у 1939 р.

У 1935 р. посол С. Тимошенко з трибуни сейму намагався ще раз привернути увагу до проблем духовної освіти на Західній Волині. У промові він наголосив, що переведення семінарії з Кременця до Варшави стане кривдою для краю [19, с. 119]. Проте влада вже змінила своє ставлення до Православної Церкви у Польщі і прагнула останню перетворити на пропольську, тому розпочала її деукраїнізацію. При цьому здійснюючи наступ на православну релігійну освіту.

У зв'язку з аналізом стану релігійної освіти у повіті, заслуговує на увагу видання «Церква і нарід», яке виходило друком у м. Кременець Волинського воєводства у 1935–1936 рр. (редактор – Іван Власовський) [26, с. 127]. Він був секретарем Волинської консисторії у Кременці. І. Власовський – активний громадський діяч, богослов-науковець, професор [21, с. 143]. У виданні «Церква і нарід» містяться різноманітні публікації, наукові дослідження з різних проблем

тощо. За жанровою ознакою матеріали представлені переважно нарисами, кореспонденціями і статтями. Зміст річника поділявся на два відділи – неофіційний (слова й проповіді, апологетичні статті, церковна історія й археологія, церковно-публіцистичні статті, оповідання, вірші, політичне життя, в пресі, хроніка, некрологи, дописи) та офіційний (розпорядження єпархіальної влади, ухвали, статuti, звіти тощо). Зауважимо, що офіційна частина є важливим джерелом з історії релігії та становища православної церкви у Польщі. Важливо, що православна релігійна освіта мала підтримку на сторінках названого часопису.

Одним із напрямів реалізації принципів релігійної освіти було пропагування наукових досліджень. Зокрема, у часописі «Церква і нарід» є низка суто богословських праць. Це дослідження професора Л. Данилевича [4, с. 117]. Також священик М. Тарнавський у статті «Релігія» наводить цікаве тлумачення терміну «релігія» [22, с. 64]. Автор спростовує фразу про те, що «кожна віра спасає». Він зауважував, що християнство не можна ставити поруч інших релігій, процитуємо його слова: «Хто не перебуває в науці Христа, не має Бога...» [20, с. 65]. Ці роздуми представників української інтелігенції свідчать про її інтелектуальний потенціал та прагнення здійснювати наукові пошуки, збагачуючи цим релігійну освіту.

Новою сторінкою церковно-громадської діяльності волинського духовенства було створення у 1931 р. і діяльність Товариства імені митрополита Петра Могили у Луцьку. Ініціаторами його заснування стали І. Власовський та Ю. Константинов [2, с. 82]. Товариство нараховувало лише в Луцьку 942 члени, воно мало п'ять відділів: у Сарнах, Володимирі, Рівному, Кременці та Новогрудку [24, с. 755]. Зазначимо, що до складу товариства входило не лише духовенство, але й селяни, вчителі, робітники, інженери та юристи, майже всі групи української еліти [5, арк. 1]. Товариство імені митрополита Петра Могили налагоджувало співпрацю православного духовенства та влади у різних сферах, у тому числі в освіті.

Окремий напрям роботи Товариства полягав у залученні молодих людей до просвітницьких проектів. Через читання лекцій, видання і розповсюдження популярної церковної літератури, проведення різноманітних курсів, товариство мало на меті виховувати молодь на засадах релігійної та національної самосвідомості. Лекторами виступали відомі релігійні діячі, богослови, наприклад, професор О. Лотоцький виступив на тему «Соборність в православній церкві», доповідь він виголосив 27 грудня 1931 р. у Луцьку. Також професор В. Біднов прочитав лекцію, присвячену митрополитові Петру Могилі, в січні 1932 р. у Луцьку та Рівному [18, с. 40].

Стараннями української еліти у 1932 р. почав діяти відділ Товариства імені митрополита Петра Могили у Кременці. Цю філію очолювали Ю. Григорович, Б. Козубський, М. Редькин, О. Глушко, О. Мельничук [16, с. 55]. У приміщенні Духовної семінарії професор Лев Данилевич, як представник Товариства, відкрив організаційні збори. Серед 57 присутніх осіб були: єпископ Симон, посол Є. Богуславський, І. Власовський, отці М. Тучемський, М. Яковлів та інші. Вони обговорили питання і про створення Богословського ліцею у Кременці та Вільно [2, с. 83]. Шляхом таких зібрань українська еліта прагнула вирішувати нагальні питання розвитку релігійної освіти на теренах повіту.

Благодійницьку практику в освіті здійснювала Свято-Успенська Почаївська Лавра. Маємо інформацію, що до пана Всечесного Архимандрита Почаївсько-Успенської Лаври звернувся батьківський комітет при Українській приватній

гімназії в м. Рівному з проханням про матеріальну допомогу (для звільнення від плати незаможних батьків за навчання, підготовування дітей безкоштовними сніданками, придбання підручників, розбудова бібліотеки і т. д.) [14, арк. 107]. Допомогу гімназії було надано.

Варто відзначити й той факт, що у міжвоєнний період ХХ ст. на Західній Волині зростає інтелектуальний рівень священиків. Це пов'язано з функціонуванням духовних навчальних закладів, діяльністю громадських організацій, до праці в яких залучались релігійні представники. Завдяки православному духовенству було створено мережу релігійно-освітніх закладів. Церковні школи, як перша ланка початкової освіти, знаходились повністю на матеріальному утриманні Церкви та громади. Державна підтримка обмежувалася лише контролем з визначення змісту і завдань їх діяльності. Саме Духовна православна семінарія у Кременці стала донором духовних кадрів для Західної Волині і сусідніх воєводств. Небайдужість частини українського православного духовенства до проблем збереження національної культури помітна в семінарському середовищі, учні та викладачі якого зберігали і певною мірою відстоювали українські національні звичаї та традиції. Таким чином, саме духовенство було зацікавлене в створенні шкіл для народу та докладало багато зусиль для організації їх роботи. За нинішніх обставин виникає потреба використання, особливо у вихованні, цілісного досвіду, нагромадженого історією, який увібрав християнські моральні цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинська К. В. Життя для добра / К. В. Бачинська. – Рівне, 2003. – 128 с.
2. Борщевич В. Т. Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. ХХ ст.) : монографія / В. Борщевич. – Луцьк : Ред.-вид. відділ – «Вежа», 2000. – 254 с.
3. В. К. Віросповідний та національний склад населення пн.-сх. земель Польщі // Церква і нарід. – 1936. – ч. 22. – С. 739–743.
4. Данилевич Л. Великодні піснопіння в часі Пісної Тріоди / Л. Данилевич // Церква і нарід. – Ч. 4. – 1936.
5. Держархів Волинської обл., ф. 63, оп.1, спр. 13, 15 арк, арк.1.
6. Державний архів Тернопільської області, ф.232, оп. 2, спр. 51. арк. 54.
7. Держархів Тернопільської обл., ф. 148, оп. 1., спр.18, арк. 23; 35; 52.
8. Держархів Тернопільської обл., ф. 148, оп. 3., спр.16, арк. 5; 25.
9. Держархів Тернопільської обл., ф. 258, оп. 3, спр. 441, арк. 4–118.
10. Держархів Тернопільської обл., ф. 258, оп. 3., спр. 599, арк. 4–104.
11. Держархів Тернопільської обл., ф. 258, оп. 3., спр.479, арк. 4.
12. Держархів Тернопільської обл., ф. 258, оп. 3., спр.545, арк. 9–24.
13. Держархів Тернопільської обл., ф. 258, оп. 3., спр.632, арк. 31; 52.
14. Держархів Тернопільської обл., ф. 258. оп.3, спр. 405, арк. 107.
15. Костюк О. Ю. Становлення та розвиток релігійної освіти на Волині (XIX – поч. ХХ ст.) / О. Ю. Костюк. – Автореф. ... здобут. наук. ст. к. пед. н. – спеціальність : 13.00.01. – Житомир, 2007. – 20 с.
16. Медведєв С. Митрополит Діонісій / С. Медведєв, В. Савчук // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 1. – Кременець, 2009. – С. 55–67.
17. Милусь В. З історії Волинської духовної семінарії / В. Милусь // Волинська духовна семінарія (до 20-річчя відродження) / Збірник матеріалів

науково-практичної конференції з нагоди ювілею 20-річчя відродження Волинської Духовної семінарії. – Луцьк, 2010. – С. 113–128.

18. Перші кроки діяльності Т-ва ім. Петра Могили // За соборність. – Луцьк, 1932. – № 1. – С. 40.

19. Православний Богословський ліцей у Варшаві // Церква і нарід. – ч. 19. – 1938. – С. 780.

20. Рожко В. Волинська духовна семінарія (1796–2004 рр.) : Історичний нарис / В. Рожко. – Луцьк : Медіа, 2004. – 256 с.

21. Скакальська І. Українська еліта Волині першої половини ХХ ст. : нариси життя та діяльності : монографія / І. Скакальська. – Тернопіль : Астон, 2012. – 180 с.

22. Тарнавський М. Релігія / М. Тарнавський // Церква і нарід. – Ч. 3. – 1936.

23. Теодорович М. І. Історія міста Кременця / М. І. Теодорович. – Сідлець, 1904. – 141 с.

24. Товариство ім. Петра Могили // Церква і нарід. – ч. 22. – 1936. – С. 755.

25. Тучемський М. По глухих закутках Волинського Полісся / М. Тучемський // Церква і нарід. – ч. – 1–2. – 1938. – С. 42–49.

26. Чернихівський Г. Кременеччина: від давнини до сучасності / Г. Чернихівський. – Кременець, 1999. – 320 с.

Рецензент: д. і. н., проф. Стронський Г. Й.